

ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА
КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕ
УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕ
ТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

№ 4—5 СЕРПЕНЬ—ВЕРЕСЕНЬ 1927

РЕДАГУЮТЬ: В. КОРЯК, І. КУЛИК, І. МИКИТЕНКО,
В. СОСЮРА, П. УСЕНКО, М. ДОЛЕНГО, В. ЮРИНЕЦЬ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ЗМІСТ

	Стор.
В. Сосюра : За вікном блакитним — поезії	5
І. Микитенко : Лист — поезії	6
В. Кузьміч : Євстрат — оповідання	9
С. Жигалко : Нарцис і Геркулан — оповідання	26
Н. Забіла : Роки — поезії	45
Л. Первомайський : Лубенська ідилія — оповід.	46
Доленго : Коло моря — поезії	53
Т. Масенко : До моря — поезії	54
І. Андрієнко : Непередбачена агітація — оповідання	55
М. Шульга - Шульженко : Пішов я, матінко — поезії	64
А. Клиш : Огні — поезії	65
Джим Тюлі : Жебраки життя — оповідання. Переклад І. Кулика	66
В. Кузьміч : Анрі Барбюс	77
Б. Якубський : Нові досягнення марксизму в літературознавстві	84
Ів. Капустянський : Вольтер і його сатиричні романи	97
В. Клименко : До сучасної теорії сюжету	120
Бібліографія	131
Хроніка	139

1914

1	...
2	...
3	...
4	...
5	...
6	...
7	...
8	...
9	...
10	...
11	...
12	...
13	...
14	...
15	...
16	...
17	...
18	...
19	...
20	...
21	...
22	...
23	...
24	...
25	...
26	...
27	...
28	...
29	...
30	...
31	...
32	...
33	...
34	...
35	...
36	...
37	...
38	...
39	...
40	...
41	...
42	...
43	...
44	...
45	...
46	...
47	...
48	...
49	...
50	...
51	...
52	...
53	...
54	...
55	...
56	...
57	...
58	...
59	...
60	...
61	...
62	...
63	...
64	...
65	...
66	...
67	...
68	...
69	...
70	...
71	...
72	...
73	...
74	...
75	...
76	...
77	...
78	...
79	...
80	...
81	...
82	...
83	...
84	...
85	...
86	...
87	...
88	...
89	...
90	...
91	...
92	...
93	...
94	...
95	...
96	...
97	...
98	...
99	...
100	...

В. СОСЮРА

ЗА ВІКНОМ БЛАКИТНИМ...

Любому Молодмякові

За вікном блакитним цокоти копит,
шум дерев широких і гудків привіт.
За вікном блакитним вигуки повій...
Одцвіла романтика громадянських війн.
Я вже не співаю про сніги, бої,
одцвітають очі золоті мої.
Я вже не захоплений той стрункий юнак
і не так одягнений і сміюсь не так.
Дні летять... Минулеє десь у темі сія...
Ох, моя наївність, молодість моя!..
Вийду за околицю, васильків нарву,
привітаю молодість золоту, нову.
Йде вона до міста в полі голубім
і мені всміхається під гармони грім.
Туманіє росяно, голубіє мла...
— Здрастуйте, товариші! Як діла, діла?..
— Наше діло яснее, як оця блакить,
ми прийшли до міста, щоб тебе змінить.
А один між ними, що прискорив крок,
приколов до КІМ'у синій васильок.

20/IX 1927

Харків

МІКИТЕНКО

ЛИСТ

... Спасибі, дорогий брате, що ти
прислав грошей Митькові на книжки.
Я купила за них хорошу ікону — бла-
гословення Марфі
... Любяща твоя сестра.

Тихий краю,
болотяний став,
дика над ровом калино!
Я вчора одержав листа...
І знову
мій біль
ізринув...
І знову

мій крик жагучий
тамую... (Ніяк не втамуєш!..).
Ех, краю! Ти чуєш,
як падає
серце
в кручу?..
Що відповім я?

Що напишу вам,
мої школярі-небожата,
як мене обгорнула сумом
ваша кохана мати...
Яке я скажу вам слово,
як в серці моєму —
хмара?..
Ви ж любов комунара
кинули в скриньку попову...
Що ви зробили?

З якого закону?
Подумайте... ви ж не раби!
Виходить,

що тую ікону
вам комунар купив...

Той, що в борні смертельній,
у бурі
вогнених здив
серце своє спалив

за вас, мої рідні, темні!..

Ні, сестро!

Не буде ніколи!

(під богом життя острожне!).

Ось виросте член комсомолу—
твій Митька!

твій син—

безбожник!

І скаже тобі він:

— Мамо,

я вірю в залізо!

І стане провалля між вами...

Бо дерева

він

не візьме!

Скаже тобі він:

— Мамо,

я вірю в машину!..

Могучий товариш невинний...

Молюсь їй новими словами.

І скаже Левкові:

— Брате,

та годі твого

туману,

коли великоднє свято

гряде

Дніпрельстаном!

І скаже він:

— Сестро, Марфо,

шашель поїв ікону?..

А я—

на сонячний арфі

перебираю

мікрони!..

До всіх вас скаже він:

— Годі!

Дивіться

на мій

зріст!

Я —
на Всесоюзному
заводі!

Я —
комуніст!

Ви ж,
що від поту й крові,
од чорних своїх мозолів
несли свій „дар“ попові
(нащадки рабів!),
гляньте на сина!
Могучий?
Гляньте! Та я ж —
творець!...

.....
Так їх, Митрику! Лучче!
Крий! Молодець!

ЄВСТРАТ

1. ХОЛОДНО Й НЕПРИВІТНО НА СТІЛКАХ ПІВНІЧНОГО ВОКЗАЛУ

Залізо обплутало рейками землю, на мільярдах шпал полягло в просторах і голосними локомотивами будить спокій ланів.

Вузлами металу воно лягло в залізничних центрах, депах та вокзалах. Блищать синіми списками рейки в безмежжі, а хвилі рвучкого рокоту линуць по них, коли потяг наближається до семафору. Тоді все полотно залізниці пригинається, наче великим тисячопудовим каталом укатують її, щоб була земля твердою й камінною для прийдешніх крицевих ніг.

Блимає зеленим ієрогліфом свого ліхтарика стрілка і світить забутою зіркою. Світить туди, де рейки розбігаються трьома коліями до двох столиць великої імперії й до одного древнього українського міста, що його пісчані ноги давно обмиває Дніпро.

Четверта й п'ята колія одбігають рівною стежкою одна до портового міста, а друга далеко на північ через Вільну до Курляндії, до холодної Лібави.

Стоїть стрілочник Євстрат і тоскно дивиться в далину на безліч вокзальних вогнів, ліхтарів і електричних ламп. Тоскно дивиться й думає давню думу про свої 47 років, п'ятеро недовчених дітей і нещасну жінку.

Вітер б'є дощовими крилами в лице. Хмари несуться в безвість, немов дрантя зухвалої жебрачки—осени, що розлютована на пусту й непривітну землю за байдужість до її зголоднілої персони.

— Холодно! Холодно,—шепотить Євстрат, німіючи від пронизливого вітру. Кості ниють—то ревматизм дошкулює на старості літ. Немов іржа роз'їдає його кістяк, немов хтось скручує його ноги й руки в канат і знову розкручує.

— Служи, служи!

Євстрат ходить од стрілки до стрілки, переставляє їх і з ліхтарем стоїть біля них, поки черговий експрес не пролетить ставними санками повз нього.

А обслужити старому треба сім стрілок, старому, що хорий на ноги — тяжко! Горював Євстрат за цим, та обридло йому вже й лаяти начальників.

— І інженерів багато в світі, а чому вони не придумують якого приладдя, щоб пересувати стрілки просто з будки?

Євстрат іде в затишок за свою будку й прислухається, про що завиває вітер на півночі та як чахкають паротяги в депі й на другому (що на захід) Київському вокзалі. Хоче Євстрат мислити про щось інше, але ноги нагадують про себе болями й ломотою.

— Ех, от у Америці це — так! Сів — натиснув кнопку, а воно стрілка — брязь — і переставилась! Отам рух, да! Тридцять стрілок можеш обслуговувати. І платять же!

Стрілочникові аж стає заздро. З великою охотою він проміняв би царську Росію на Америку, аби були гроші емігрувати в цю країну золотої долі й великого заробітку.

Але мрії не люблять Євстрата й дуже рідко опановують його. Раптово в будці дзеленьчить телефон, старий зривається з місця й підходить до Ериксонового апарату.

— Будка шість?... Євстрат?...

Звичним голосом Євстрат озивається.

— Зараз ітимо „біс-два“. Пускайте його на другу путь.

Наказ раптово обривається. Євстрат знає, що це ДСП (помічник чергового по станції), який вимагає точнісінького виконання службових обов'язків.

— Хе! Біс-два... Нічний диявол, біс його візьми.

І Євстрат мусить поспішати. Сисинькають дротини семафору, і він бачить серед сліпої темряви зелену зірку. Значить, вихід дано — потяг незабаром налетить із своїм залізним вітром.

Євстрат переставляє стрілки 27 і 29. Вони далекі одна від одної, а рейки біжать од них, перетинаються, блискотять опаловим мерехном. Наче сорок телеграфних дротин, обірваних із стовбів, розкинулись вони крицевими шляхами і, переплетені мистецькою рукою, попливли залізним водоспадом у ніч, до своїх причалів — до депа, до товарного парку, до пакгавзів і до елегантного північного вокзалу.

Стрілка 29 далеко від 27, і Євстратові аж шкода, що нема поєднання поміж ними й будкою. Шкода, що нема рухача — одним натиском перевів би обидві стрілки. А поміж ними в невеличкому колі стоять стрілки 26, 24, 25, тільки вони — на маневрових путях.

— От одоробло! І ніхто ж не догадається!...

Він лає всіх інженерів і людей науки. Лає доброзичливо, по-добрячому, без злости.

— Сам би, здається...

Але думка трохи дивна. Він — людина без освіти, не вміє креслити свої винаходи та і старість заважає. Хто повірить його догадці, його винаходу?

І він, за звичкою ледаря, відкидає її геть. Йому ліньки міркувати й боліти душею за свій винахід. Розум його — це спокійне море, що по ньому не попливе ніякий парус, бо панує над морем розумовий штиль. Ліньки йому зворухнути свій мозок.

— Де вже мені...

Десять брентить далекий локомотивний гудок. Рейки починають оддавонювати далеку мелодію. Хвилі дзвону колисають у металі над шпалами — глухими вухами матери-землі.

„Біс-два“ кричить, як біс. Реве на всю ніч. Летить, а поля — лани минають і минають, як картини мовчазної опери.

„Москва — Київ
через Брянськ“.

Євстрат зустрічає експрес на стрілці 29. За нею більше нічого нема. За нею — чорний вилиск бавовняного неба і, як одламана рука, як вічний виклик у верховінь небес — семафорний стовбур із піднесеною вітою.

Євстрат гуде в ріжок.

З ночі стрімчасто вистрибує залізний кінь і з тупотом паровозних копит мчить довгі синьо-зелені сани. Путь, осяяний блиском ліхтарів, одсвічує, немов наїжджений зимовий шлях.

Під навалою крицевої ваги тремтить і чахає стрілка. Євстрат становить ногу на грузиний баланс. Вихор зривається за потягом. Дощові струмки губляться й метелять крижасто-водяними краплинками.

„Біс“ пролетів. Гуркіт одлітає до вокзалу.

Євстрат залишає стрілку й прямує в будку.

— Др-р! Дтр-р-р! Др-р! — знову дзвонить Ерикссон.

Стрілочник хапає рурку.

— Де ти ходиш, Євстрате?..

Він вислухує гримання ДС-а (начальника станції).

— Коли „біс-два“ подамо на передачу до Київського вокзалу, перестав стрілки шостої путі. Піде товарний на Гомель.

— Гаразд.

Ноги болять од багатогодинної праці. Хочеться відпочити, прилягти. А до шести годин ранку, до зміни — ще далеченько.

Мимохіть утома просипається в тілі і стопорить усі рухи. Неприємно виходити знов у мряку, під осінній дощ, на холод. Стрілки, — а їх сім — не вітають його, не турбуються за ним, вони — виснажують його.

І все ж він згодом вилазить із натопленої будки і йде знайомою стежкою на шосту за вагони.

Ох, як обридло йому дивитися на вигравання світла на рейках.
— Сто лисих чортів вам на голову!
Холодно на північних стрілках і непривітно.

2. ЩО ПОДУЖАЛО ЄВСТРАТА — ЛІНОЩІ ДУХУ ЧИ ТІЛА?

Пройшов рік, і оголосили мобілізацію на війну з німцями.

Потяги червоними сколопендрами поповзли до Лібави й на Київ. Тисячі людей що-дня проїздили над стрілками Євстрата, співали, ревли, нудьгували і, певно, не знали, що і Євстрат — пособник великої ненажерливої машини — війни, бо стрілка Євстратова напружувала їхнє життя отуди — далеко за обрії, з якими рейки не розквітаються, аж поки марудний ефрейтор не викрикнує: „виходь із вагонів“.

Тяжче стало працювати Євстратові.

В інші дні проходило до двадцяти самих військових потягів, що збирали великі жнива з нив Полтавщини, Курщини, Чернігівщини.

— Бодай ти репнула, — лаявся Євстрат, ідучи до ненависної стрілки № 29.

Залізнична адміністрація збудувала ще один тупик, аж до семафора, і Євстратові прибавився ще один тягар.

І задумався старий: чого в Германії або в Америці стільки винаходів, а от Росія — це кирпатоносе ледащо — не турбується за дальніше поліпшення в техніці.

Одного разу було так:

У неділю йде ДН-5 із своєю жінкою понад полотном і весело розповідає їй про щось цікаве. Кокарда виблискує в промінні сонця, що заходило, а кепка начальника оксамитним жучком сидить на голові.

— Пане начальнику! — вилазить із своєї будки Євстрат.

— А що?

— Чи можна кому з наших учених вигадати який рухач, щоб одчиняти стрілку так, як семафор?

Начальник сміється й щось запитує в жінки.

— А коли в тебе голова дотепна, подумай сам.

Вечірній смуток летить з неба, сонце заобрійним кружалом киває на землю. Начальник і жінка поринають у промінне сяйво й плывуть, немов два пінгвіни в морі.

— Подумай сам, — повторює стрілочник і заглядає собі в душу. Там вагаються два початки: лінощі духу й тіла. Він замислюється й раптово на поверхню нутряного життя вистрибує щукою думка й плескається в розбурханих хвилях.

Загостреним зором обводить Євстрат крайнебо, що на ньому тоненьким сірником височить семафор.

— Хіба отак зробити?

Новий вітер віє з моря дум, і голова байдаком вирушає в нову путь.

3. ПРОБА

Протягом двох днів Євстрат вбиває залізні кілочки, пригвинчує гайками коліщатка, закріплює їх шурупами й натягує завалящий семафорний дріт. На самій стрілці він устатковує невеликий блок і з'єднує дріт із важким балансом. Євстрат довгенько вовтузиться над припасовкою дроту, щоб не помітили чого сторонні очі й не наробили біди. Дріт стелиться біля самої рейки в жолобі. Недалеко за будкою дріт одходить убік і прироблюється до невеличкого двигача.

Але дроту не вистачає, і він іде вдруге до товарного парку й зубилом одсікає потрібний шмат.

Кінець - кінцем, стрілку № 25 механізовано!

Євстрат радий цьому, як своїй першій дитині. Гордий своїм батьківським почуттям, покликав свого сусіда — стрілочника Майстренка — на пробу свого винаходу.

— А тобі хто розрішав?

— Та як тобі сказати? — усміхається старий, — ішов начальник і дозволив не то жартівливо, не то серйозно.

— Ох, Євстрате, сумнів бере мене! Як би не скоїлось чого поганого. Покинь! Хіба нам займатися такою справою?

— Тю - у, — ображається Євстрат, — як невчений, так і на сонце не дивись. Невже віки рабом на стрілці бути?

Євстратові огидно за нерішучість Майстренка. Розум палає надією, він захоплений винаходом, йому робиться соромно від думки, що так удало народжена дитина через годину могла б умерти.

— Ну, ти йди туди й дивись, а я буду ворухити двигача, — прохає він Майстренка.

Той неохоче чвалає у бік вокзалу.

Нарешті дзвенить дріт, шарпає по жолобу рейки і цвірінькає коліщатками.

— Ну що? — тривожно кричить Євстрат.

Але відповіді нема! Тільки погляд на стрілку доводить йому, що спроба вдалася, бо баланс сперше хитається на місці, а потім повертається навколо стрілки й лягає перед рейкою цілковито покірний, нерухомий.

— Перевелась? — вигукує схвилований стрілочник.

— Та де там! Зіскакує з блоку!

Євстрат не вірить, але, коли він веде ворухило назад, дріт вільно теліпається й не слухає руху. Стрілка лишається мертвою.

— Що за чортівня?

— Іди сюди сам! Треба справлять!

Досада розриває серце на шматки.

— Що там схибило? Може, все невдале — чи варто морочити себе? Може, справді його винахід негідний цієї назви?

Думки летять, як потяги. Швидко поспішає Євстрат, а Майстренко недовіжливо копірсається біля стрілки.

— Дурний ти, хоч і старий! Хіба так роблять блок?— нервує Майстренко.

— А ти не лайся, а кажи діло! Не то, йди під три чорти!

Євстрат роздивляється блок.

Дійсно, дротина зіскочила з колеса, обплела баланс і заплуталась на підоймі стрілки.

— Не лютуй, Євстрате,— обзивається Майстренко, а давай разом спробуємо, і коли буде діло, то я збудую й собі, бо й мені нелегко.

Тон у Майстренка спокійний. Це задовольняє старого. Його сусіда, як знавець слюсарної справи, подає ділові поради, і незабаром блок збудовано за останнім словом Майстренкової техніки.

— Рушай!— голосить він Євстратові з другого кінця.

— Рушаю!

Стрілка повертається елегантною баришнею. Баланс попадає на місце, і рейкові пластини щільно пристають до свого гнізда.

— Ще раз!

— Є!— відповідає Євстрат.

Стрілка бездоганно танцює на місті й розшаркується перед Майстренком.

— Ура!— раптово виринається в нових винахідників.

— А здорово стрибає! Немов м'ячик!

Тремтячою рукою Євстрат переводить двигача.

— Єсть?

— Ого! Ану, ще разок!

Двигач сіпає дрота, а дріт обмережує стрілку й крутить її за наказом руки.

Поза вагонами йде ПЗ (наглядач за будинками). Він звертає на центральну путь і наближається до стрілочників.

— Що з вами? Чи не покумилися, бува, на хрестинах?— доброзичливо питає він.

Євстрат розповідає про винахід. Майстренко стверджує. ПЗ, зацікавлений, стежить за рухами дроту.

— Молодчина Євстрат! Отримаєш нагороду перед новим роком.

Обидва стрілочники пробують кілька раз переводити стрілку і все вдало. ПЗ регоче.

— Подавайте прохання в правління залізниці з проектом винаходу!

— Гаразд! Гаразд!— твердить Євстрат і його сусіда.

— А це залишити можна на рейках?

— Спитайте в начальника! Він, здається, чолов'яга нічого.

Хвилини минають, а вони милуються наслідками роботи і тріумфують, що два чоловіки отримали право на лінощі тіла.

4. КУДИ ДОХОДИТЬ СЛАВА ЄВСТРАТА Й ЩО З ЦЬОГО ВИЙДЕ

На новій черзі Євстрат із захопленням приступає до використання свого приладдя. Майже всі стрілочники, що були вільні, збираються подивитися на чудернацького старого.

Залізнична братія заповнює будку.

Од депа наближається маневровий паротяг. Всі висипають до стрілки.

— Євстрат, не осоромся!

Майстренко веде перед. А Євстрат кладе руку на ворушило й трохи тремтить: паротяг зараз пройде сам, а повертатиметься з шістьма вагонами артилерійних набоїв. Велика відповідальність лежить на ньому. Машиніст, певно, нічого не знає й дасть швидкого ходу.

— Рушай! — кричать од стрілки № 25.

Євстрат твердо переводить стрілку. Хвилина напруження.

Паротяг пролітає і дзенькає на стрілці.

— Браво! — ревуть залізничники.

Через п'ять хвилин паротяг повертається з шістьма вагонами прицепу. Євстрат знову зрушує двигача.

Усе прекрасно.

— Могорич, могорич! — голосять свідки нової спроби.

— Та що з вами поробиш? Гаразд! — потіє від радості Євстрат.

— А коли?

— В получку десятого числа! Разом із нагородними!

Коли всі розходяться, Євстрат чвалає до найдавшої стрілки № 29 і протягом якихсь трьох годин устатковує блока. Щоб вдосконалити своє приладдя, викопує рівчака і, вбивши кілочки з коліщатами, протягує дріт. Так краще! Це — повна імітація семафорного рухача!

Майстренко, за прикладом Євстрата, механізує блокіровкою свої стрілки.

Потяги несуться над стрілками, потрясають рейкові гнізда, стукотять колесами, а люди здалека без зайвої витрати енергії командують залізом і переводять стрілки.

Санітарні, військові, пасажирні, експреси, вантажні — всі вони днями, ночами, вечорами, ранками летять, повзуть над рейками північного вокзалу.

Євстрат і Майстренко — на чаті. Нікому не знати, нікому — ні пасажирам, ні раненим, ні салдатам, що їдуть на оту прокляту війну, не знати, хто стоїть на стрілці, хто вартує вірний напрям їхньої пути. Нікому невздогад, скільки сил і безсонних ночей коштує залізничникам переїзд високошановних осіб, солісток їх величності, що в потягах із вагонами-ресторанами, в експресах метляють од однієї гострої насолоди до іншої.

Євстрат і Майстренко — на варті.

Ерикسونи видзенькують по будках, рурки підносяться до вуха, а накази ДСП-ів і ДС-ів панують „службою руху“.

— Поставить стрілку № 29 на третю путь! № 25 на шосту!

Замовкає ревматизмовий біль у ногах Євстратових. Тепер досить старому рухати механізми

— Ви подали рапорт по службі? — питає ДСП.

— Сьогодні подам. Можна разом із проектом?

— Так.

У Євстрата наготовлено креслення блоківки стрілок — чотири карбованці вилетить з його платні технікові з контори депа за проекти, але стрілочник ладен віддати все, навіть завтра вмерти, аби вся Росія прийняла винахід, аби жінка мала втіху з малими дітьми, вивчаючи їх на Євстратові нагородні гроші.

— Завтра моє прізвище прогримить, — мріє старий з усмішкою про своє прийдешнє. Але слава здається йому незручною, далекою від звичок його життя, повного праці й турбот, і тому думки матеріалізуються на уяві, скільки золотих десятків подарує йому правління залізниць центрально-чорноземних провінцій.

— Ох, і радітиме жі-інка!

5. „Я їДУ!“

Через день проект лежить у портфелі начальника станції.

— Молодчина Євстрат! А скільки нагороди він отримає?

— На його апетити досить і сотні, — відповідає черговий ДСП.

Через чотири дні проект потрапляє в правління залізниць.

— А правду ж я казав, що безліч скарбів заховано в душах нашого народу, — апельсинним голосом каже ДНБ — він колись був на підозрі за „вредні ідеї“.

— Коли він розумний, я призначу йому карбованців триста!

— А ви докладавали головному інженерові?

— Як надійде черга, докладу!

І ДНБ поклав справу під зелене сукно. Проект починає нове життя: лежить тижнями в шахах, годинами — перед очима начальницькими.

— А хто він такий?

І писарі, кур'єри, конторники шукають по реєстрах прізвище Євстрата і, нарешті, через місяць доносять начальству: такий - то, там - то — молодий інженер.

— Інженер? П'ятсот карбованців за проект!

Коли проект, стривожений своїми мандрівками, знову потрапляє до бювару головного інженера, дізнаються, що вийшла помилка,

що Євстрат — інженер і Євстрат — стрілочник, — люди різні станом соціальним, освітою, манерами і так далі до безлічі.

— А він політично-благонадійний? — розлютовано накидається інженер на конторника, що зумів помилитися серед залізничної диявольської централізації та ідеальної ієрархічної підлеглості.

— Нне знаю!

— Шукайте знову!

Минає півтора місяці.

Війна вимагає од країни підвищеної напружености, висмоктує жилами залізниць усі соки — і поки летять сотні потягів мілітаризованими комунікаційними шляхами, Євстрат, закинений на край України, вислухує од своїх товаришів на перший: раз натяк на могорич, другим разом — глузування, а потім — суворі погляди мовчазних колег, повні презирства до того, хто не виконує товариської обіцянки.

— Ну - с, а випивка коли?

— Не випивка, а винахід коли, спитай, — тихо одказує Євстрат.

Товариші, почекавши місяць-другий, гублять на третій надію на могорич і одверто глузують з винаходу Євстрата.

— Коли б воно було потрібне, давно б Управління прислало технічну комісію!

— Вигадав, галкам на диво!

— А я бачив, як жінка лупцювала його рогачем за те, що пустив на вітер чотири карбованці за проєкт! Ох, і комедія була!

Євстрат — на самоті. Майстренко підпадає під вплив цієї п'янчужної компанії і воліє зняти дрота з своєї стрілки, щоб не вийшло якого скандалу. Але йому ліньки і він поки одкладає із дня в день.

Євстрата болить душа: сумніви підточують віру в свій розум і все йому здається нікчемним. Він ладний проклясти свій винахід, але лінощі тіла не дозволяють зробити це, бо знову доведеться лазити по шпалах до протилежних стрілок 29 і 25.

Чи варто збивати чоботи і наживати ще більший ревматизм?

Нарешті взимку (а потяги линуть і линуть на північ, південь, захід, схід і південний захід, линуть у п'ять боків безкінцевими строкатими „составами“) в Управлінні служби руху знаходять лист, де Євстрат в послужному реєстрі характеризується, як „самовідданий, розумний, і дотепний службовець“.

— Чотирнадцятий рік працює на їхній залізниці, ані однієї догани за ним!

— Гаразд, — мурмотить головний інженер і передає справу своєму помічникові.

І ось через кілька годин вогненною стрічкою блискавичать по ШЧ (служби телеграфу) слова телеграми:

„ДСП станції Б... Я їду. Всякі спроби з винаходом Євстрата забороняю до мого прибуття“.

Переляканий ДСП метушиться, хвилюється і посилає сторожа за Майстренком і Євстратом.

Коли обое прибувають до кімнати чергового ДСП, він стає в позу гальського півня і читає патріотичну лекцію з приводу того, кого вони угледять завтра о 8 годині ранку. В очах — втілена пошана і жах.

— Зараз же мені знять оту єрунду! Щоб і сліду не було!

— Але він пише „забороняю“, без наказу знять, — пробує Євстрат одстояти дитинча своїх невинних думок.

— Хто старший — ви, чи я — ДСП?

„Старається“, — маячить догадка в обох стрілочників.

— Щоб мені єдиним духом все знищили! Я, Євстрате, покладаюся на вас! Глядіть не підгадьте нашої репутації! Ви бачили, що він телеграфує „Я їду“!

Навшпиньках, притамованим кроком виходять обидва і зажурені прямують до себе в будки. Через дві години їм треба заступать чергу. Значить, вони мусять поспішати.

— Ти будеш зривать, Майстренко?

— Ну, звичайно!

Майстренко жалісно дивиться на свого друга.

— А ти?

— Щоб їх коростою взяло, як вони мучать робочого чоловіка. Чиновники задріпані! Кубло блошине!

Євстрат лютий од раптового прибою протилежних почуттів. Йому — батькові — наказують власними руками душити дитину, нищити плоть од своєї плоти? Як це? Відкіля у нього візьметься зненависть до залізних побратимів? Як клаптик наказної телеграми може бути дужчий за його розум, за його кохання до металічних сестер.

Ніколи! Винахід його перевірено тримісячною практикою, винахід матиме обов'язкову нагороду, бо скільки безмежного добра він зробить усім здоровим, що позбавляться небезпеки захоріти, усім хорим на ноги і скільки грошей од цього отримає залізниця в наслідок прискорення руху потягів? Наскільки зменшиться катастроф?

Хто однині скаже „стрілочник винний“?

— Ніколи, ніколи!

Десь Майстренко зриває дрота. Дріт мелодійно сисинькає й крутиться змієм. Молоток і зубило рубають блоківку стрілки. Гайки і шурупи падають на сніг.

Євстрат сидить мовчки, прибитий.

— Невже не стане сили?

Він підводиться. Жакне окреслення почорнілих зіниць свідчить про трагедію, щоки — білі; кров одлила в груди, що дихають надзвичайно часто.

— Майстренко! Покинь руйнувати!

— Ні в якому разі, я кінчаю.

— Своє?

— Своє кінчив, а оце тобі допомагаю.

Обурення спалахує в серці Євстрата.

— Що? — і, крикнувши несамовито, він біжить до стрілки 25 - ої, де ключ вже закінчує одгвинчувати останню гайку.

— Що ти наробив?

— Тобі допоміг! А хіба що, не однаково, кому нищить?

— Ах, ти ж, зрадник, йолопе безбожний! Геть відділя!

Євстрат кричить, топає ногами і дає штурхана в потилицю своєму другові.

— Марш до себе, сукин сине!

Лайка погрозово висить у повітрі. Свідомість губиться в невтримному потоці образливих слів. Майстренко тікає за насип, а старий з роз'ятреним серцем дивиться на руїни приладдя на 25 - й. Кров капає з носа пурпурним алмазом на сніжинки, що на їх хрустальних тільцях чорніють мазут і шлак од локомотивних топків.

Стрілочник хоче поправити, але даремно. Дріт порубаний зубилом на частини, колещата пошпурено кудись у снігові намети. Іди пошукай!

З розгубленим зором він поглядає на єдину нинішню надію — на стрілку 29. Та виручить.

— Існуй, сестро путьових роздоріжжів.

І замислюється він, на що отой чиновник - путієць написав так приголомшено в своїй телеграмі:

„Я їду“!

6. ЗВИЧАЙНО, НАСТИРЛИВІСТЬ ПЕРЕМАГАЄ

Ледве визерне небо ранковими хмарками і заколосить зимова блакить багровим вивітом проміння, як обвисають плечі уночі і вона плентається в свою незнайдену домівку.

Ватрою розпалюється небо, і нарешті золота коса сонця виринає з червоної трави.

Євстрат і Майстренко добувають останні години діжурства. Вони чують, як дзвонять вихід екстреному потягові, що шість годин тому вийшов з Києва і що на ньому їде інженер - путієць.

Тяжко чекати останні години. Євстрат нервує і тупсає у валяннях по снігу, одягнений в кожух з накинутим на нього ріжком.

— Гу - гу - гуу, — гуде за поворотом локомотив.

Семафор виструнчується вгору.

— О, це — він, — і Євстрат вже звиклим рухом переводить стрілку. Здається, добре?

Гострозоро він дивиться туди, на 29-ту. Баланс похитнувся і переплив на правий бік. Зелений вогник ліхтаря замінюється білим. Чи перевелось?

В цьому сутінку ранку далеченько висвічують три великих ліхтарі на паротязі. Потяг наближається до урвища перевалу. Рейки починають свою розмову.

— Наближається!

ДСП викликає по телефону обох стрілочників і запитує чи все гаразд, чи виконано вчорашнє розпорядження.

— Все гаразд!

— Ми — наготові, — говорить Євстрат.

— Ну, глядіть — інженер суворий.

За обрієм круглою плямою виростають груди паротягу; урвище проїхано. Роздольним говором заливаються рейки — по двох крицевих струнах котяться мелодії сигнальних звуків:

По-тяг — ближ-че, потяг — ближ-че-че!

А земля тремтить од багатотисячної навали металу. Локомотив несеться повз семафора.

Євстрат бере ріжок в гу...

— Що це?

Ріжок падає з рук. Очі циркулем, зведеним в одну крапку, застигають на балансі стрілки. Чого це він піднятий?

Потяг рівно пролітає семафорну підойму і...

— Чи то так здалося?

Євстрат защемілим серцем відчуває щось нове. Він зорить знову на 29-ту. Здається, все на місці: он рейки повертають на другу путь, значить, баланс притис кавалочки рейок, як слід.

А чого б схибити блокові, коли за дев'яносто день не скоїлось ніякої аварії?

Це омана зору од морозу й вітру! Інженер похвалить його!

Ріжок знову підноситься до рота.

Але Євстрат занепокоєний. Чого збоку виглядає зелений вогник, коли ліхтар мусить повернутися зовсім у бік?

— Невже я не докрутив?

Як сприснутий карболкою, стрибає Євстрат до ворущила.

— Ах... Воно не доведене до кінця на півтора сантиметра! Похапцем він натискує і замикає коло цілком.

— Ну?

Баланс підноситься ще вище.

— Що за чорт?

Євстрат сіпає рухач праворуч, ліворуч, — дріт оддзенькує, як зграя куль на бойовищі, баланс крутиться, але не лягає на своє

місце „що точно означено інструкцією по нагляду за комунікаційними шляхами“.

Євстрат до божевілья ясно згадує всі літери, всі назви цієї інструкції, але настирливість згадок нічим не допомагає балансові опинитися поруч з рейками.

— Півтора сантиметра? О, господи милосердний!

Потяг-експрес (Варшава—Київ—Харків), повний біженців, жінок, дітей і контужених військових, що їдуть з фронту у відпустку, наближається до жахної площі, навкруги якої літали безглузді думки, що затьмарили розум Євстрата.

— Бігти? Сто шістдесят кроків?

І, не вагаючись, він біжить до стрілки 29-ої, тієї, що її він давно прокляв, за свій ревматизм. Він стрибає по шпалах і тільки відчуття простору доводить, що двадцять, сорок, шістдесят кроків все зменшують і зменшують віддалення поміж ним і стрілкою. В грудях серце зникає: замість нього — жмуток засохлої од жаху крові.

Потяг виростає на очах, як чорний мильний пузир.

— Там же інженер, — кричить усе тіло.

Він біжить. Ноги плутаються.

— Сто кроків. Ох, як би не...

Не встигає Євстрат і подумати, як спотикається об рейковий стовпик і розтворює собі підборіддя об рейку.

Свідомість на мить згасає, але напруженість моменту, увесь той наплив потенціальних нутряних сил, що розлився по тілі у кожну фібру, врятовує од нестями, і Євстрат, очманілий од гострого болю, підводиться з землі й нарешті догадується трубити в ріжок і махати червоним прапором. Але дух захопило — ріжок мовчить, та чи почує його машиніст на величезному гіганті „С“?

Прапор тремтить в руках.

— Двадцять кроків?

Потяг повертає красивим поворотом перед самою стрілкою і коли лишається до неї не більше п'ятнадцяти сажнів, могутнім прекрасним чемпіоном земного руху підпливає до неї.

— Десять кроків?

Прапор випадає з рук, але Євстрат підхоплює його з снігом і несамовито махає в повітрі.

І тепер він бачить, що баланс зачепився за дротину, що зіскочила з блоку, і внаслідок цього рейкові пластинки не дійшли на три сантиметри.

— Стійте! Аа!

Він падає перед стрілкою і, розтягнувшись на всю довжину, спостерігає, з якою невблаганністю, невпинністю і невідворотністю підкочуються передні колеса і все велетенське тіло локомотива налягає на рейки. Хуткість невимовна! Дві ущелини рейкових — це смерть, катастрофа!

— Аа! Аа!

Дужий і дивовижний своєю конструктивною красою локомотив по інерції проскакує рейкові пластинки, а стрілка кахкає і чахкає од здивовання...

Але далі... багажний вагон, за недоводом рейок, звертає на третю путь, інші вагони йдуть за ним, четвертий зіслизує з рейок на шпали, п'ятий — також, і вони тріскотять під їхніми колесами, мов сірники в коробці. Сніг і земля — в чорних ямах.

Локомотив рве вперед, він тягне на другу путь, а потяг потрапляє на третю, і зціп вагонів лускає з гуркотом, ніби вибухають набої.

Четвертий і п'ятий вагони перевертаються, і стіни їхні розсипаються впрах в той час, як багажний і перші два зриваються з місця і котять назустріч маневровому потягові, що везе кілька вагонів з набоями для передачі на Київський вокзал, щоб незабаром одправити їх на західний фронт під Лодзь.

— Майстренко, петарди! Вибух?

Євстратові робиться лихо: сьомий вагон під натиском задніх забирається шостому на дах, проваливши його колесами і так тяжить над ним, що ресора останнього лопається на шматочки і один з уламків, пробивши кожух Євстрата, ранить його в пах.

— Набої! Рятуйте! — і Євстрат, залитий кров'ю і зполотнілий, успанний руїнами, — закриває осовілі очі. Темрява.

Вагони оживають і, немов отара биків, б'ються буферами.

В вагонах лемент жінок, дітей. Поранені кличуть на допомогу. Дехто вискакує з вагонів і одшукує своїх знайомих, родичів.

Локомотив зупиняється в тридцяти сажнях за стрілкою. Майстренко помітив, що Євстрат розтопирченими руками гукає його, догадався про біду і чотирма петардами зупиняє вагони на третій путі.

Всі телефони в цю мить дзеленькають про розбиття Варшавського потягу. Сполох жаху й раптовости повстає усюди, де проходить оця звістка.

Всі робітники депа, службовці вокзалу, парку, покидають працю й поспішають з бинтами, марлею, йодом, сокирами, ломами, кронштайнами і всім, чим завгодно, — з кухлями молока, кошиками, одягом поспішають на місце катастрофи — до стрілки № 29, тієї, що так далеко лежала на північ.

З вагону першої класи виходить інженер з набухлою кривавою гулею на лівому виступілоба. Одним поглядом він одшукує причину аварії.

Тіло Євстрата лежить нерухоме. Він — в глибокій нестямі.

— Так оце — винахідник? — гостро і зло запитує інженер-путієць у Майстренка, що тулиться і жметься перед „вищою істотою“.

— Він!

І інженер, не гаючи часу, приступає до вивчення обставин і, головне, механізму стрілки 29-ої.

7. „СТРІЛОЧНИК ЗАВШЕ ВИННИЙ“

Не йдуть товариші могоричувати з Євстратом, бо привіз інженер нагороду, та не ту — і бідного стрілочника притягнуть до суду.

— Хто винний?

— Стрілочник!

Інженер на хутку руку змальовує винахід Євстрата і іронічно глузує над тими помилками, що їх наробив стрілочник через свою безграмотність.

— Я йому покажу. Заарештувати його!

А Євстрат просипається і божевільними очима водить по натовпу.

— Скільки я вбив? О, матінко моя...

Але на щастя вбитих нема. Йому говорять про це, але Євстрат не розуміє і шарпає в снігу руками. В очах кошмар: ось — рейкова западина, ось — колеса паротягу проносяться із стогоном, багажний вагон потрапляє в розвід між кавалками рейок і прямує на набої, а п'ятий заривається в землю...

— Божевільний! — гомонять навкруги.

Скінчена боротьба між чоловіком і машиною. Машина - чемпіон перегнала на двадцять секунд і людина позбавилась розуму.

А інженер, зробивши своє діло, продирається в купе заспокоювати свою жінку, здіймати з її нафарбованих вій сльози і цілувати її в наодеколонені щоки.

В очах мрія — раптовий гонорар в 4000 карбованців, бо:

— Стрілочник усюди — винний!

8. Я СПОРОДИВ, Я І УБ'Ю!

Жінки хвилювались.

Інженерова — од 2500 карбованців з щорічним дивідендом на патент (проторгував її чоловік в умові з УЦД — начальником дороги), а Євстратова — од довгих 25 місяців щоденних турбот про себе, дітей і чоловіка, що лікувався, як психічно хорий, десь за Ворожною.

А Майстренка ледве не вигнали із служби, але його врятувало те, що він зупинив на третьому шляху вагони, перед самим маневровим потягом з артилерійним лаштуванням.

... Довгі роки пройшли після того, а рейкові шляхи лишилися незмінними. Лише семафори одчинилися в майбутнє та стрілки зачинили шлях на стару путь.

Одлікував свій розсудок Євстрат і через п'ять років знову опинився на старій будці, де механізацію все-таки устатковано в рік революції. Всі стрілки на великих вузлах стали з блокіровкою.

Раз...

Коли сонце балансом розгартованим упало на рейки ночі й коли ніч з'явилася локомотивом на східніх путях, уславши зоряним димом

крайнебо, Євстрата викликали негайно до уполіта — комісара в Учкпрофсож.

— На що?

— Майстренко знає.

З неприємним почуттям прийшов Євстрат до уполіта. Незграбний став перед ним, молоденьким комісаром і тінню окресленою впав у куток, де стояли гвинтівки залізничних чекістів.

— Ви знаєте цю людину?

Стрілочник зиркнув на незнайомого. Пошарпаний, злий на всіх, він стояв перед ними і крутив у руках кашкета з потертим форменим значком.

— Не знаю, — знизав плечима Євстрат.

— Не знаєш? — скрикнув Майстренко.

— Ви мусите знати його, — протяг уполіт.

— Так, ти пам'ятаєш!

Але пам'ять не служила Євстратові — це обличчя випало з його уяви, як поганий костиль із шпали. А незнайомець лютим поглядом прискав по долівці і шикових чоботах комісара.

— Майстренко, розкажіть, — твердо сказав уполіт.

Колега Євстратів вийшов наперед до столу і коротенько розповів, як він з одним чекістом піймав на Харківському потязі „цього мармизу“ з лантухом закордонного шевра і кипюю шовкової тканини.

— Якось я вийшов з будки, дивлюсь, а попід вагонами, ховаючись, біжить цей мішочник і, діставшись стрілки 29, присів на землю. Поки я і цей товариш (Майстренко показав на чекіста з гвинтівкою) бігли на місце злочину, він розгвинтив стрілку й роз'єднав дрота з балансним блоком. Ми його заарештували, але він навіть і не опам'ятався, а все рився в оддертих дошках серед блоківки...

— Що ви скажете в своє оправдання?

Незнайомець підвів голову — од очей одірвалися скалки гніву.

— Я породив, я його і вб'ю!

— А що ви породили?

— Винахід!

І в цей мент Євстрат згадав.

— Інженер?

Дикий крик пролунав у кімнаті.

— Він...

Далі уявлення Євстратові затуманило. Він пам'ятає, як інженер-злочинець щось говорив, проклинав, а три чекісти стояли поза спиною. Білою марлею обвело голову Євстрата: все одбувалося в молочному тумані.

— Ваше останнє слово, — викрикнув уполіт.

— Да, да! Я мав помститися за себе, за свої дивіденти з патенту!..

— А?.. ти вкрав і хочеш зіпсувати мій винахід? — скрикнув старий стрілочник, — товаришу уполіт, у в'язницю його! Катуйте, він ворог залізниці!

Далі була буря: Євстратове чоло зачервонілось, руки засвербіли, запрохали дії, а давня зненависть до злодія-плагіатора влилася камінними струмками у пучки і долоні.

— Я тобі дам — вбивати, суче мурло!

— Майстренко, виведи його!

Молочним туманом знову затягло очі. З білих хвиль невиразно виносився єдиний папір, де писалось протокольним порядком про сьогоднішній замах на зруйнування стрілок. До цього папірця приклав свою руку і Євстрат.

— Все. Ідіть!

Майстренко вів Євстрата додому, а той лаявся і махав кулаком. Адже зненависть зникла і на її місце вилиснуло, як радісний промінь з-за хмар, кохання до своєї залізної дитини.

— Я — автор, розумієш? Я вистраждав. Я — для людства, а він?

Роздольними рейками плило одсяйво зірок, ніч мовчки гуркотіла темносиніми колесами в небі і смужила фіолетовим димом далекий чумацький шлях.

Зойкали в депі паротяги бренливими криками, і гармонія заліза і людських прагнень відчувалася в кожній гайці, шпалі, в рейках, тих рейках, що їхня неод'ємна стрімчастість у простори вабила серце Євстрата.

Версень 1927

СЕРГІЙ ЖИГАЛКО

НАРЦИС І ГЕРКУЛАН

РОЗДІЛ І

... Де говориться про людину, яка, власно завжди стає нерозгаданим вузлом якоїсь дивної історії.

Портфель у Василя Івановича... це ж прекрасний, крокодилячий портфель! Ви не вірите? Ви мали кращого портфеля, коли ще були головою Комгоспу і носили чорні окуляри? Тепер ви скептик, бо вас вигнали на вулицю за хабарі?

Так от же:

— Сорок карбованців! — піднімає пальця свого Василь Іванович. — Чешуя, бачте, — квадратами, до спини більшає і переходить у голову справжнього нильця.

Це значить — нильського крокодила.

Коли ж необережний штукар скаже, що з Дніпрових крокодилів бувають куди кращі портфелі, Василь Іванович позеленіє, пристане до нього, як оса, і гаряче заперечить:

— Прощу, товаришу! А ви знаєте, що у них панцир пористий? Ви тільки уявіть собі, зажмурте очі і уявіть: — сорок карбованців! Це вам не ультиматум!

До чого тут „ультиматум“ — так ніхто й не довідається, та й сам Василь Іванович напевно незрозуміє, нащо він це говорить.

А портфель справді таки хороший. Чорний, з срібними ріжками і великим круглим замком.

Буває стане Василь Іванович перед дзеркалом, притисне до себе портфеля і посміхнеться... Чорт! — так колись зфотографовано було Петровського, старосту українського. Не важно, що Василь Іванович низький на зріст, з великою головою і широким лицем, наче хто його колись ляпнув лопатою по виду; має руде, як жар, волосся і сірі, маленькі, гострі, як буравчики, очі.

Василь Іванович, буває, гляне на свого портфеля... але це потім, таємниця портфеля нехай буде... словом, що таке сам Василь Іванович, як одиниця великої людської громади?

Нехай простить нас випадковий читач, за нашу короткомовність; нехай оглянеться круг себе і зрозуміє тоді, що єсть люди, що про них можна говорити дуже мало, все їхнє минуле можна вкласти у 15 хвилин нормальної швидкості.

От:—до Жовтня був телеграфістом, носив форменого мундира й сіру краватку. Більше нічого сказати про будь-якого телеграфіста, всі на диво вони однакові, як ті близнята. Що відрізняло од них Василя Івановича—це те, що він надто був нестриманий, щоб знайомим своїм не переказати про всі таємниці нічних депеш. За це начальник пошти висловив йому догану, а через місяць він став листоношею.

Так тяглося до Жовтня.

Тоді став секретарем Ревкому, потім—Упродкому, Комнезаму, Міліції, а коли одружився й переїхав до міста, став секретарювати у філії Молочарської Спілки, аж до кінця нашої повісті.

Зараз він має дружину і двох немовлят, близнят. За місяць отримує платні—80, половину з них кладе на свою ощадну книжку, а другу половину економить на „різні непередбачені витрати“, куди входить (це все у блок-ноті червоним олівцем): харчі—15, ремонт білизни—2, дрова—3, на взуття—10 і останні 10 крб. підуть на театр, зельтерську воду і цукор дітям.

Головне ж,—ощадна каса.

— Хто зна, що далі буде!—буває, говорить він, прокинувшись серед ночі.—Копійку бережи раз, вона тебе...

— Спи!—сонно озивається дружина, перевертаючись на другий бік.

Василь Іванович уже не засне до ранку. Не дарма вже півтисячи його лежить у касі, щоб він міг спокійно заснути. У кімнаті темно. Дружина спить, а він малює в уяві картину:—трапився крах, не важно який саме, а крах. Всі службовці метушаться, збувають з рук свій дорогий одяг на хліб, посилають дочок своїх продавати себе, одне слово—паніка. А Василь Іванович бере з каси свої півтисячи і так, аби вколоти боляче голову Спілки, дає йому наче старцеві, червінця.

— Соню, ти не спиш?—тривожно запитує.

Тоді світить електрику, риється чогось у шухлядках і впевнившись, що його ощадна книжка лежить нерухомою, спокійно вкривається ковдрою.

Все ж таки не може заснути. Його мучить портфель, власне таємниця портфеля. Адже ж він ніколи не говорив дружині своїй...

— Не спиш?—повертається лицем до нього дружина.—Швидко ранок?

— Соню, як добре, що я не партійний!—озивається Василь Іванович.—Щось про війну, того... говорили в канцелярії.

— Ну, й що тобі? Нехай говорять!

— Страшно, вбити можуть!

Дружина, чи то справді, чи в жарті, так, аби, говорить:

— Уб'ють? Ну, так і бути. Не тільки тебе?

Василь Іванович тулиться до неї, наче побачивши перед собою мару.

— Де ж ти з дітьми тоді подінешся, коли уб'ють мене?

— Піду до матери.

— А як і її уб'ють?

— Тоді служити буду, зароблю на хліб дітям,— мрійно говорить дружина, прислухаючись, як десь далеко прошумів перший трамвай.

— А як уб'ють і тих, хто міг би дати тобі роботу?— пристав до неї Василь Іванович.

— Тоді ти заробиш грошей?

— Мене ж не буде!—серйозно скрикує Василь Іванович, почувачи, що серце йому б'ється, як у синиці.

Дружина не витримує і сміється.

— Тебе не вб'ють!—зазначає вона.—Війни не буде. Учора на базарі говорили, що китайський цар держить руку нам, щоб не було війни. А в Америці знову революція, така, як і в нас була. Не вб'ють тебе. Ну, спи!—закінчує, перевертається на живіт і свистить носом.

Василь Іванович відчуває себе спокійним, наче тільки-що прийшов з причастя, де поставив дебелу синю свічку.

Вранці, нашвидку п'є чай і, похапцем поцілувавши дітей своїх, іде на посаду, наперед глянувши у портфеля, чи все там так, як було ввечора.

Він навіть припустити не міг, щоб таємницю його було порушено, або розгадано.

Все ж таки одного разу, це було увечері на велике свято, Василь Іванович помітив, що папери у портфелі були зім'яті, а один бланк із штампом Молочарспілки зовсім зник.

Він нікому про це не говорив, тільки допитливо глянув в очі дружині, але вона посміхнулася і взяла його за руку.

— Хочеш?

— Одвжись!—розгублено сказав він і знову погляд свій перевів на портфеля.

На другий день зникло два бланки із штампом, а ще через день—ціла книжка.

Василь Іванович остаточно перелякався. Він почав слідкувати за канцеляристами. Але кампанія його закінчилася досить невдало. Реєстратор, виявилось, навіть не помічав портфеля, а машиністка, що до неї Василь Іванович підійшов, досить хитро запитавши, чи

не брала часом вона з його портфеля бубликів?—упала без пам'яті, тоді—в сльози, нарешті накинута на нього з досить таки безапежливийною гістерикою.

— Я чесна громадянка!—кричала вона.—І мене підозрівають у крадіжках! Мене! Та ви знаєте, що мій муж помер інвалідом революції! Як ви смієте?—підійшла близько до Василя Івановича.

— Мерзотнику ви, я на вас до суду, до Москви, до... я очі вам видряпаю!—справді таки посунула на нього з нігтями.

Василь Іванович, помітивши, що не обійдеться тут без крові, схопив портфеля і зараз же пішов кудись „по службових справах“.

Цієї ж таки ночі з портфеля зник американський олівець і трамвайна книжка.

РОЗДІЛ II

... де вперто доводиться, що цікава повість мусить обов'язково містити в собі лірників, клоунів, привидів й иншу нісенітницю, що за нею так сумно зідхають класики й паничі од мистецтва.

Уже з місяць, як Василь Іванович слідкує за своїм портфелем. Він міг би його сховати, або викинути геть, але один випадок—і він уважно став слідкувати, хто міг би хазяйнувати у його портфелі?

Випадок досить таки простий. Одного разу, повертаючись до дому, його перепинила циганка, очима своїми чорними прямо таки перепалюючи його душу.

— На долоню злот, срібло говорить, говорить біле срібло!—причепилася ворожка.—Не жалій злота, щастя твоє бачу на долоні!

Василя Івановича опанував жах. Він поклав на долоню циганці злота, глянув їй у смугляве лице й йому стало моторошно.

— Тобі смерть... смерть, коли ти не глянеш у саме лице ворога. Глянь йому в лице, він тут!

Василь Іванович майже знепритомнів. Циганка ясно таки показала рукою на його портфеля.

— Ти шукай... срібло говорить, що шукай вечером... ворог твій під руками...

Василь Іванович ще довго дивився на циганку, коли ж вона зникла за рогом, глянув у портфеля.

Панчішки, що купив сьогодні, і п'ять карбованців безнадійно зникли.

Вперше за життя своє він повірив циганці. Адже ж вона говорила правду: ворог під руками. Він мусить уважно слідкувати, він тонкою ниткою перев'яже портфеля, буде чути, коли вона порветься.

На другий день нитка лопнула, а в паперах лежав сухий дубовий листок.

— Це вже занадто! — у голос подумав Василь Іванович і зараз же рішив серйозно поговорити з дружиною...

Вона ще не приходила з базару. Годинник бив на вісім.

Василя Івановича опанувало занепокоєння. Через годину він має йти на посаду, коли вона не прийде...

— Соню, слухай сюди! — різко крикнув, коли вона з великою корзиною зупинилася на порозі. — Я хочу довести діло до краю. Коли буде кінець усьому? — погляд кинув на свого портфеля.

Вона не розуміла.

— Що говориш?

— Те, що чуєш! Довго будеш лазити до мого портфеля, де лежить мій... — і прикусив язика. Ледве не сказав того, з чим так уперто ховався.

Дружина в плач.

— Василю, нащо ти думаєш, там же грошей немає? Я його й пальцем не торкнула, портфеля! — і з коса, хитро, так здалося Василеві Івановичу, глянула йому в лице.

Так і є! Коли не вона, то її любовник, так і є!

— Коли ще раз помічу, що все не гаразд у мене, буде лихо! — одрубав він. — Я не лякаюся твоїх любовників, вони нуль для мене, вони — ніщо!

— Що? — скрикнула дружина, підступаючи до нього.

Уже це не була затуркана, спокійна жінка. Зараз промовляла сама зненависть й образа. Запаленими зіницями вона колола, наче шилом, Василя Івановича, все ближче підступала до нього, і не встиг ще він вимовити слова, як йому в голову полетіла сковорідка, за нею — горщик і важка мідна ступка.

— Я тобі! — кричала вона вже за дверима на Василя Івановича, що несамовито збігав сходами на вулицю.

Тоді пішла до своєї сусідки, вдови, схилила голову свою у неї на стіл і голосно заплакала. Вдова гладила їй голову, вмовляючи не побиватися з якоїсь дурниці.

— У мене покійник був, не те що в тебе чоловік. Бувало, не так глянеш на вулицю — і вже під очима у тебе синьо і ребра болять. Він же не бив тебе?

— Гірше! Нехай би побив краще, коли — б я заслала од нього. Ах, який гидкий він! Нехай... нехай згадає, коли до нас приходили більшовики ховатися, а він передав їх гайдамакам, контр-революція нещасна!

— Контр-революція? — з жахом промовила вдова.

— Ні, то так... він гарний у мене... то так я... ми й не бачили в себе більшовиків. Ваш син комуніст уже?

— Ну да...

— Прощайте!...

А Василь Іванович в цей час сидів за столом у канцелярії і беззмістовно дивився на руки машиністки. Вони були білі, наче з тіста, довгі тонкі пальці — з дебелим перснем золотим...

— Ніно Карпівно, скажіть будьте ласкаві, ви не купували ще авіолотерейного квитка?

— Ні, а що?

— Я так. Пробачте.

Реєстратор посміхнувся. Бухгальтер зупинив пальця на рахівниці і голосно щось вимовив, якийсь один примітивний звук.

Серце Василя Івановича потерпло і стиснулося, як порожній шкіряний гаманець. Лице його зблідло, на скронях надулися жили. Він не міг очей одірвати з газети, що лежала просто перед ним. Набравши повітря в груди, став по літері читати.

„Англійські шпигуни в Ленінграді...“ — більше не міг дивитися, як відомий шпигун і провокатор Х... був зловлений агентами ДПУ.

Василь Іванович зараз же схопив портфеля, вийшов у темні сімечки і, витягнувши маленький аркуш паперу, сховав його у себе за пазухою. Тоді знову повернувся до канцелярії. Уже спокійний був, ніхто не міг залізти руками своїми йому за пазуху.

— На вас лиця немає, Василь Іванович! — узяв його за руку реєстратор. — Ви слабкі, що з вами?

— Портфель, мій портфель! — скрикнув Василь Іванович, вискочив з-за столу і підбіг до розчиненого вікна.

Він побачив, як його портфель заворушився, знявся з місця і поволі, наче пір'ячко, полетів у вікно.

— Мій портфель! — простяг руки перед себе Василь Іванович і, зблідши, як стіна упав, на підлогу.

Його облили холодною водою. До скронь поклали оцту й хрін. Машиністка схилилася над ним, намацала пульса, і, слова не вимовивши, сіла за машинку.

Бухгальтер у штрафній книзі до прізвища Василя Івановича добавив п'яту ластівку за „прогули“, тоді понюхав тютюну і голосно, дико й нестримано чхнув.

На стіні пробило чотири години...

І найменшої уваги на Василя Івановича. Він лежав під стіною, як дровина, а його обминали службовці і, весело розмовляючи, розходились додому. Один тільки бухгалтер, вичікавши хвилину, коли був сам, похапцем порився у кешенях непритомного, за пазухою і на своє здивовання витяг звідти шифровану телеграму і авіолотерейного квитка під № 275 на два карбованці. Телеграму розірвав і вкинув до кошика, а квитка сховав собі до портфеля і, насвистуючи марсел'езу, вийшов на вулицю.

На вулиці спалахнув ліхтар. До порожньої канцелярії увійшов сторож з мітлою, спокійно запалив цигарку, але, вгледівши під стіною Василя Івановича, скрикнув з жаху.

Василь Іванович підняв лице своє, рукою поманив до себе сторожа.

— Підведи мене, голова болить! — зміг вимовити, хапаючись за голову.

Сторож боязко підвів його і посадовив у крісло. На здивовання йому Василь Іванович обняв його за плечі і боляче, наче дитина мала, заплакав.

— Проведи мене додому, сам не можу! Ах, який сон страшний! — сказав він і, помітивши свого портфеля на столі, скрикнув. Тоді схопив його під руки, зіперся на плече сторожеві і, голову низько схиливши, вийшов за двері.

На вулиці перед ними розступалися люде, вдивлялися у бліде лице Василя Івановича і голосно, наче вирок над злочинцем, говорили:

— Де він напився?

— Іди, я вже сам! — сказав сторожеві Василь Іванович. — Спасибі тобі!

Коли дійшов на ріг вулиці, чомусь, сам нерозуміючи, чому саме, руку сховав собі на грудях і трохи не повалився на камінь.

Його таємницю було порушено незграбною брудною рукою людини...

Можна тільки уявити, що стала б робити людина, буди на місці Василя Івановича. Не обійшлося б тут без плачу, без крику. Міліція й інші керуючі органи влади були б поінформовані, на завтра у газеті було б уміщено петитом про неможливий, нелюдський вчинок або бандитський напад.

А Василь Іванович тільки зідхнув і поволі подався вулицею. Він уже не міг страждати. Все щастя його, вся радість його була украдена. Був, наче свіжий плід виїдений усередині, сама шкаралупа. Уже не знав, куди йде, — тільки ухо ловило тиху музику, що доносилася з темних куців скверика.

Там сидів лірник сліпий, незрячими очима дивився на людей, розбитим голосом виводив якусь невідому пісню.

Василь Іванович зупинився перед ним і прислухався. Він не помічав збоку себе нічого. Не бачив, як зідхав спекулянт з Нарежної, як плакав щасливий юнак, голову свою низько схиливши, і печальними устами посміхалася повія, прислухаючись до лірника.

Лірник співав.

„Колись, давно дуже, ще як не було зла на землі, жили двоє юнаків. Братерською любов'ю споєні, вони пройшли землі далекі, бачили чужі племена й народи, прислухалися до мудрого шелесту гаїв і говорили з вітром бистрим у темних, високих горах.

„Так жили брати.

„А як смерть прийшла — стали раду вести.

— Станемо, брате, деревами родючими на степу! — каже старший брат. — З наших гілок рясних людина зриватиме овочі пахучі і хвалитиме бога свого під затінком нашим синім.

— Ти старший і слово твоє мудре! — каже другий. — Вислухай же і мене, брате. Глянь кругом і побачиш, що на землі нема недостатку людям. Підними ж лице своє і побачиш небо вечірне, чорне й сумне, як вітер осінній у полі. Краще станемо, брате, зорями ясними на небі, вийде тоді людина з печери своєї і буде милуватися нами.

„І стали брати на цьому.

„На землі радості кінця й краю немає. Народи глянули на небо, з печер глибоких вилазили немічні діди й маленькі діти і дивились у небо, де переливались любов'ю святою дві зірки.

„Минали віки, народи руками ніжними зривали стиглий плід з дерев і славили бога свого перед високим, білим огнем.

„А в небі раділи брати. Уночі бачили вогонь на землі, бачили, як переходили племена з місця на місце і не було між ними злоби й зненависти.

„Так ішли віки, кудись за сонцем.

„Одного разу менший брат запитав у старшого:

— Чому сумний? Твоє проміння згасло, а лице змарніло, печаллю й тугою вкрилося?

— Брате, глянь униз, ти побачиш людину під скелею. У неї кров на лиці. Цю людину забила людина.

— Забила людина, брате? — тривожно перепитав менший.

— Так. Я неспокійний, я зйду знову до людей, щоб вернути їм загублену любов.

„І бачили люди, що серед ночі глухої зірвалася велика зірка з неба, огнем синім оперезавши далекі обрії.

„Ходив старший брат по землі, в розпуді чоло своє хилив над мертвою людиною і плакав дощами осінніми серед порожнього, німого степу, аж доки люди забили камінням його, за те, що він учив їх любити один одного.

„Тоді менший брат упав зіркою кривавою на землю і в святій зненависті своїй почав пригноблені племена вчити повстати проти дужчих за себе.

„І чорне небо тепер, і холодні зорі, і вітер осінній у полі журно хилить жовту траву до сирої землі...”

Уже давно лірник сльози витер з очей, давно вже люди скупі одійшли од нього, — один тільки Василь Іванович стояв, голову низько схиливши, здавалося, завмер він у якомусь напруженому чеканню.

Тоді тільки, коли лірник загравав щось веселе, він підняв голову і п'яною, розбитою ходою одійшов у бік, сів на тумбі, беззмістовно поглядаючи перед себе.

Вулиця стала порожніти. Було тихо й сумно. На розі непорушно стояли вартові.

Десь промчалась карета „швидкої допомоги“, і знову стало пронизливо тихо.

І ніхто не бачив, що над містом зірвалася зірка, спалахнула вогнем синім і швидко покотилася з неба. Василь Іванович почув, як фосфоричне сяйво різнуло йому по очах і зчезло. Він знову байдуже голову свою вобрав у плечі і зараз же, наче хто його підняв за волосся, скочив на ноги.

— Караул! — встиг крикнути він, учепившись за свого портфеля. — Грабують!

Але дужа людина вирвала портфеля з його рук, швидко повернулася на закахулах і за хвилину зникла у темному проїзді.

Василь Іванович підбіг до вартового міліціонера, підняв руки над головою й крикнув:

— Чому спите? Грабують, бачите? Шукайте його!

Міліціонер глянув йому в лице, одійшов у бік, спокійно промовив:

— До чорта йдіть. Пізно вже! Марш!

Василь Іванович прожогом убіг під проїзд, де зникла людина з його портфелем, підійшов до високої стіни і злякано закам'янів на місці.

Він побачив, що той самий злочинець одімкнув портфеля, поклав перед собою і, сказавши якесь невідоме слово, посміхнувся. За хвилину з портфеля вискочив низький на зріст чоловік у високих чоботях і шкірянці, підійшов до стіни і стомлено хусточкою витер собі лице.

Василь Іванович похитнувся, упав на камінь і застогнав.

Над ним зупинилося двоє людей.

— Що з ним, Нарцисе? — тихо сказав вищий.

— Не жартуй, Геркулане! Ти ж бачив сам? Це його портфель!

Василь Іванович чув, як вони говорили, але з жаху не показав і виду, що був живий. Коли ж вони вийшли на вулицю, піднявся на руках і на чім світ стоїть гукнув:

— Банда, рятуйте!

Десь на вулиці весело зареготалося.

РОЗДІЛ III

...про те, що кожна молекула заслуговує великої уваги і що казка може бути справжньою подією, як і те, що людина може гуляти спокійно собі на землі.

Нарцис і Геркулан були звичайнісінькими чортами. Вони безжурно, як справжні небесні скептики, виконували свою ролі, ніколи не замислювались над собою і долею свого чорного племені й рішуче не цікавилися справами землі, що була під пануванням царя їхнього, вічно п'яного — Дія.

Навіть тоді, коли Дій з п'яної руки образив Бога святого, навіть тоді Нарцис і Геркулан не подумали над тим, що з цього може виникнути якась велика неприємність, — а спокійнісінько грали в шахи і краглів. Нічого таки й не трапилося поміж Дієм та Богом. Вони на похмілля випили у двох барило вина й заїли старим сиром.

Тільки тоді, як племенем пройшла чутка, що на Землі сталася якась велика подія, а страшний Дій з гарячої руки забив сина свого, який радо сповістив його, що люди ще не втратили смаку свободи, — тоді тільки Нарцис довго щось радився з Геркуланом, зібрав гурт вірних друзів, вигукнувши перед ними:

— Вітаю вас, шановне товариство. Одтепер люди будуть нашими вчителями!

Усі мовчали, бо добре розуміли в чому справа.

І як же був здивований Нарцис, коли його й Геркулана було приведено перед глибокі очі царя Дія. Він був ще надто наївним, не знав, що на небі, так само, як і на землі, бувають шпигуни, провокатори й інші мерзотники, що їх так рясно може сплодити тільки високо-культурна людська громада.

— Підданці мої! — не даючи їм отямитись, скрикнув Дій. — Я знаю, що мозок ваш отруений поганою думкою проти мене.

Нарцис з Геркуланом вражено презирнулись. Їх опанувала неймовірна зухвалість.

— Справді, нащо творити собі надію з якоїсь ганебної потвори? — спокійно сказав Нарцис.

— Ти також? — пильно глянув в очі Геркуланові Дій.

Той не встиг ще хитнути головою, як цар уже стукнув ногою на Нарциса.

— Геть же від мене! — і, коли Нарцис поплив в етері на Землю, навздогін кинув: — Моя любов безмежна! Будеш одурений — повертайся!

Ніколи! — подумав Нарцис, наближаючись до землі.

Була вже ніч. За містом ходила якась людина.

Нарцис помітив у неї портфеля і, недовго роздумуючи, прожогом упав у середину, сховавшись в паперах.

Геркулан лишився поміж своїм племенем. Він не то що не захотів з Нарцисом одвідати Землю і впевнитися, що там дійсно сталося щось велике, — просто, виникли обставини! — так дурив себе Геркулан.

Коли ж агенти Дія, що він їх надіслав на Землю слідкувати за Нарцисом, повернулися ні з чим і категорично заявили, що його й сліду немає, а в просторах між Землею й Небом плаває озброєна варта — Геркулан занепокоївся. Але це було один тільки день. На другий ранок він одержав пневматичну пошту, де на бланках Молодчарспілки було рукою Нарцисовою написано:

„Дорогий друже. Ув'язнений. Але чую, що жити можна. Прибудь на землю. Твій Нарцис“.

Через тиждень іще новий лист.

„Твій Нарцис. Рятуй. Здається повік сидітиму в цьому проклятому портфелі. Чекаю“.

Не одкладаючи справи на далі, Геркулан зараз же рішив добути Землі. Вичікавши, коли зостався сам і зайшло сонце, він склав руки над головою й просто упав у холодну, колючу синь.

Нарциса одшукати було легко.

Тепер, після різних неприємностей вони обое разом ішли вулицею великого міста і голосно, не звертаючи найменшої уваги на вартових, розмовляли як давні друзі, котрі зустрічаються після довгої розлуки.

РОЗДІЛ IV

... де фарба міняє фарбу, а людина змінюється другою. Повість набирає жвавішого і досить таки запутаного характеру.

Василь Іванович до ранку блукав вулицями, навіть не думаючи піти додому, щоб заснути.

Вранці пішов до каррозшуку. Там сказали досить таки впевнено:

— Зараз ремонт. У вас портфеля викрадено? — заінтересовано запитав рудий міліціонер. — Ви злочинця мігли б упізнати?

Коли ж Василь Іванович сказав, що злочинець високий на зріст, у пальті й черевиках, а на голові стриміла панамы, міліціонер провів його до одиночної камери і, пошепки заявивши, що зловлено цю ніч, показав йому на двері.

Василь Іванович глянув крізь щілину в середину камери, помітив там у кутку на соломі молодого мужчину в пальті й черевиках, а панамы зім'ятою валялася серед підлоги. Ув'язнений непомітно дивився у стелю. З карих великих очей його текли слізи на бліде, розумне обличчя.

— Це поет, каже сам! — шепнув вартовий. — Кажуть, п'яний був.

— Пробачте, друже! — крикнув у щілину дверей Василь Іванович.

— Дайте цигарку! — тихо просив поет.

Василь Іванович подав йому свого портсигара.

— Не він, та взагалі нащо це все? — докірливо глянув Василь Іванович міліціонерові в очі. — Нехай пропадає портфель мій! — і вже легко, наче зробив якийсь велике й добре діло, пішов на посаду.

Тут його ждала велика неприємність, коли можна так м'яко висловитись.

— Ви довго так будете?

— Як саме? — здивувався Василь Іванович, глянувши в неспокійні очі бухгалтера.

— Маєте шість ластівок!

— Ну й що?

— Вас скоротили, прогули на прогулах і прогулами поганяють! — жодним нервом на лиці не моргнувши, пожартував бухгалтер. — Вас викинули з посади.

— З посади? Викинули? І тепер я без хліба... на вулицю? — скрикнув Василь Іванович, наче зі сну.

Тоді зблід на лиці, похитнувся і, дико зареگотившись, упав на підлогу.

„Швидка допомога“ констатувала смерть. Удар.

І помер Василь Іванович, як та муха. Помер так чудно, як тільки може померти ніжна, м'яка людина. Жахнувся дійсності, не міг уявити себе без посади і забув, бідний, що його чистих півтисячи строго охороняє ощадна книжка.

Словом — помер секретар молочарської спілки, і тільки машиністка Ніна Карпівна одвела очі до вікна і, чи з огиди, чи то з жаху, промовила, затрусившись, наче в пропасниці:

— Брр...

Не встигли ще теплого трупа винести з канцелярії, як увійшло двоє людей, підійшли вони до реєстратора і, запитавши: — тут працює Василь Іванович? — запалили цигарки.

— Василя Івановича тут немає! Був, а тепер немає!

— Як немає, він же був учора?

— Учора був, а тепер не буде. Он він! — показав рукою реєстратор на сусідні прочинені двері, де над трупом метушилися санітари.

— Що я бачу, Геркулане?

— Це він, Нарцисе?

Вони схилилися над непорушним Василем Івановичем, щось пошепки сказали один одному, тоді повернулися назад і, гостро глянувши бухгалтерові в очі, мовчки вийшли.

Бухгалтер, сам не свій, виліз з за столу, витяг авіолотерійного квитка і, порвавши його на дрібні шматочки, кинув через вікно на вулицю. Тоді заклопотано сказав:

— Ніна Карпівно, ви ще довго будете передруковувати мені відомості? Ах, ці машиністки!

У розчинене вікно влетіла оса, заплуталась у павутині над головою реєстратора і жалібно занила.

Реєстратор довго приглядався до полоненої комахи, поволі узяв лінійку і за мить на стіні був роздавлений павук і гостра оса. Тоді посміхнувся.

Машиністка вибила замість „О“ літеру „А“.

Бухгальтер замість „Кредиту“ поставив у „Дебет“ зайвих півсотні.

У сінцях тяжко позіхнув сторож.

На вулиці кричали газетярі: — „повстання в Сирії!“

Нарцис з Геркуланом вивчали місто. Вони знали вже, де міститись виконавчий комітет, зупинилися перед високим будинком Біржі Праці і здивовано, не розуміючи просто, знизали плечима, глянувши на золоту вивіску міліції й розшуку.

Ввечері зайшли до ресторану, випили вина і спокійно стали розмовляти, зовсім не почувуючи, що над ними збиралася чорна хмара.

— Так, що Нарцисе...

— Я також думаю, Геркулане! — сказав Нарцис. — І уяви, нічого не вигадав такого, знаєш...

— Я розумію тебе, тільки лякаюсь, щоб не одвідало тебе розчаровання або неспокій. Кинути свою батьківщину, плюнути на все, хоч воно й гидке надто, — це дуже серйозний і відповідальний вчинок. Здається, уловив мою думку.

— Правда. Перед нами одно з двох — чи лишатися на землі, чи повернутися назад і вічно бути ображеним, запльованим, попіхачем. Страшно.

Геркулан довго щось думав, очима обвів усі столики, за якими уже п'яно розмовляли люди, тоді рішуче, з якимось одчаєм сказав:

— Повік між людьми. Невже я примушу себе знову глянути у п'яні очі царя свого? Ми тільки день на землі, ми нічого ще не бачили і повір — я відчуваю великий сум. Безумовно, я певний у собі! — і пильно глянув Нарцисові в лице.

Той ніяково спустив очі.

— Я також... — тихо промовив він.

Геркулан нічого не сказав. Налив шклянку вина, випив його і став на ноги.

— Десь спати будемо!

І обидва не помітили, що за ними на вулицю вийшло двоє людей у сірому й широких брилях, щось тихо перемовились, тоді сторожко пішли за ними.

РОЗДІЛ V

... дрібничка може людину спантеличити
і довести її до загибелі.

Нарцис мовчав, коли Геркулан сказав, що спати краще буде
десь на березі річки.

— Ще обриднуть нам німі стіни. Ти тільки глянь! — рукою по-
казав на темну річку, де проплив великий пароплав.

Вони полягали в кущах, голови поклали на сірий камінь, лицем
повернувшись до неба.

Там спокійно гралися огнями синіми зорі.

Нарцис глибоко зідхнув. Геркулан посміхнувся з нього.

Десь за горбом грала музика.

Мазурка.

Геркулан стулив очі і враз же заснув. Нарцис ще довго воро-
чався, тоді сховав лице собі в долоні і собі поринув у глибокий,
спокійний сон.

За горбом музика.

Мазурка.

Раптом Геркулан схопився на ноги, сіпнув за руку Нарциса
і швидко побіг кущами до міста. Але Нарцис не біг за ним, його
насіли якісь дужі люди, схопили за коміра й почали душити. Дру-
гий гурт помчався за Геркуланом.

Він чув за собою гонитьбу, перескакував велике каміння і, по-
чуваючи, що серце йому зараз вирветься з грудей, ще дужче біг
до сусідньої вулиці. На нього кинули камінь. Геркулан оглянувся,
знову зігнувся і великими стрибками далеко за собою zostавив банду.

Банда не відставала. З диким ревом гналася вона за Геркула-
ном, кидала каміння, у темряві блискаючи білими ножами.

Геркулан ускочив у робітничий квартал, підбіг до низеньких
дверей малого будиночку, де жовто горіли вікна, і сильно постукав.
Не встигли бандити схопити його за коміра, як він уже стояв
у сінцях перед високим мужчиною, який, зрозумівши, в чому справа,
швидко замкнув двері.

— Вдячний... бандити! — шепотів Геркулан.

— Ідіть спочиньте! — увів його до кімнати господар, сам сів на
стілець і пильними очима оглянув всю збентежену Геркуланову постать.

— Говоріть, як було діло...

Геркулан випив води, скрутив цигарку і зараз же рвонувся до
дверей.

— Там товариш, Нарцис!

— Сидіть спокійно! Заб'ють вас!

— Але Нарцис! — зміг вимовити Геркулан, і безсило посунувся
на лаву.

Нарцис, приголомшений сильним ударом, зігнувся, тоді, зібравши всю свою силу, одразу вирвався і, не розбираючи, куди саме, помчався берегом. Він не почував, що йому під руку встромили ножа, і кров густо полилася і змочила сорочку.

Перестрибнувши десь канаву, Нарцис несподівано улетів просто в обійми якоїсь невідомої жінки.

— Гетьте! — крикнула вона на бандитів, що вже ладні були кончити Нарциса. — Це мій!

— А, Маруська! — хтось глузливо сказав, і темний гурт щез у густих кущах.

— У тебе кров? — скрикнула жінка. — Це вони? На, перев'яжи! — зірвала з себе білу хустку і подала Нарцисові.

Рана, виявилось, була легкою. Кров загусла й перестала сочитись.

— Підемо до мене! Як жаль тебе!

Ішли десь поза вулицями, обминали людей і, коли увійшли під вогкий проїзд сумного будинку, з вікнами на подвір'я, вона сказала:

— Нехай тебе не дивує, так живуть усі люди!

Він не розумів.

Увійшли в якусь маленьку кімнатку, де горіла лампа і пахло пивом й одеколоном.

Стомлений, блідий, Нарцис упав на ліжку і стулив очі. Жінка сіла біля нього, перебираючи його м'яке волосся.

Коли б Нарцис глянув на неї, він би помітив у неї на очах великі блискучі сльози.

Над міським садом — музика.

Мазурка...

РОЗДІЛ VI

... Повість уперто не сходить з мертвої точки.

Більше Нарцис і Геркулан не бачились ніколи. Після такої страшної ночі Нарцис намагався одшукати свого приятеля, але даремні були його спроби. Геркулан, наче у воду впав. Увечері Нарцис дістав газету, де ясно говорилося, що вночі над річкою був знайдений труп невідомого високого чоловіка, забитого камінням.

Так і є, це він, Геркулан! — подумав Нарцис, і ще дужче заболіла йому рана під рукою.

Він нікуди не виходив, сидів тільки у дворі на сонці і грівся, чекаючи на Марусю. Вона приносила йому гроші й завжди якусь новину.

Але його не обходили уже справи людей. Він думав тільки про себе й Геркулана. Був мовчазний, зблід на лиці, а на чистому його лобі з'явилася вперта й рішуча зморшка.

Одного разу, вечором, Маруся його не знайшла дома. Минула ніч, і другий ранок тьмяно прósлався за вікном, — але Нарцис не повертався більше.

Він уже був далеко за містом, у високих горах, де один темний ліс шумів своїми забутими казками.

Нарцис зійшов на високий, голий шпиль гори, востаннє глянув униз, на землю і, руки простягнувши перед собою, тихо полинув у простір.

Він не забув останнього слова царя свого Дія. Нарцис зневірився в людях, він між племенем своїм зітре й забуде свою помилку, нехай буде боляче йому і гідність його нехай піде на нівець.

Все далі ставав од Землі, от вона вже згубила свої лінії, уже стала маленькою, синьою точкою, а він все далі посувався в холодному етері, губив вагу свою і раптом відчув, як ноги його уперлися в так знайому йому твердь.

Коли племенем пройшла чутка, що повернувся Нарцис, цар Дій на радощах побив шибки в кімнаті в себе, випив сотку горілки і зараз же покликав до себе Нарциса.

— Сідай, друже! — весело запросив його сісти в себе біля ніг. — Ну, говори, як і що. Може вип'єш?

Нарцис ледве зміг пригубити склянку вина. Він мовчки схилив голову.

Дій уже рішуче, зовсім не бажаючи панькатися з ним, вигукнув:

— Ти був скарбником у мене, тепер же будь наглядачем над рабами моїми!

Нарцисові подали пучок різок і важкого нагая. Він узяв ці емблеми свого володіння і похмуро, наче каторжник, вийшов з палацу.

А Геркулан, опинившись в кімнаті робітника з заводу, ледве зміг дождати ранку. Він мучився всю ніч, думаючи про долю Нарциса. Аджеж на очах його було повалено Нарциса на землю.

Він палив без ліку цигарки, ворочався на лаві, а коли за вікном засіріло і почувся заводський гудок — піднявся іти на вулицю.

— Не йди, друже! — радив йому робітник, збираючись на завод. — Удень довідаєшся.

Коли ж Геркулан таки рішив піти, — сказав:

— Увечері будь у мене обов'язково. Я знаю, ти свій хлопець!

Весь день шукав Геркулан Нарциса. Кілька разів обходив куші, де вони лягали спати, ходив над річкою і тільки тоді зупинився, коли один рибалка сказав, що за водою пішов труп якогось мужчини.

Геркулан перепитував рибалку, який з себе потопленик, який на ньому одяг, чи біле лице його. Рибалка просто заявив, що труп лежав лицем у воду, а був низький на зріст.

Геркуланом опанувало обурення. Він загубив на віки свого приятеля. Він так їм не дарує.

Пізнього вечора повернувся таки до робітника. Був мовчазний і розлютований.

— Даремно нервуєш! — посміхнувся робітник. — Таке трапляється в нас часто.

— Але доки буде, коли кінець? — скрикнув Геркулан.

— Зачекай, голубе! Спершу сідай, будемо їсти, тоді скажу.

Геркулан тепер тільки відчув, як його мучив голод. Мовчки сів за стіл і, наче прибув з голодного краю, пристав до миски. Робітник йому сподобався з першого разу. Як батько.

— Тепер, слухай, пали! — подав Геркуланові кисета з тютюном. — Ну, от, слухай же!..

Геркулан розщібнув коміра. Було душно в кімнаті, а на стіні одноманітно й сумно бив годинник.

За містом почувся гудок на другу зміну...

— Кажеш, здалека ти? Ну, от слухай. Не дивись, що я маю суху кімнатку і їм завжди свіжу страву. Це ж так недавно стало, я жив у вогкому підвалі, що -ночі до мене приходили стражники з трусом, нас, таких, як я, вигонили з фабрик і заводів, цькували нас, гноїли по тюрмах!

— Слухай же!

— І от було зламане все старе. Ми легко зідхнули грудьми, хоч і чекали на щось лихе. Воно таки й прийшло. У цьому місті нас оточила сила панська, до щенту руйнували нам будинки й заводи, а ми одчайдушно боронилися, бо добре знали, що з допомогою нам ішла велика тьма кінних повстанців - селян.

— Це було одного осіннього ранку. Густий туман вкрив усе перед очима. Раптом почувся десь далеко гарматний вибух і змовк. Це був сигнал. Це повстанці сповіщали нас, щоб разом кинутися на ворога. Небо, що було тоді, — тяжко уявити. Навколо трусилась і горіла земля. За пострілами нічого не було чути. Наче страшний суд упав на землю.

Над вечір до нас увійшли повстанці. Нас половина було покалічено або вбито. Завод наш був зруйнований. Але ми, в ознаку своєї перемоги... чуєш?

Геркулан почув різкий свисток і важке дихання машини.

— Це ми так його виправили. Цей завод буде вічно нам нагадувати про велике, криваве свято. І не дивуйсь, коли ще серед ночі буде хто пограбований або вбитий. Вся та наволоч, що ста-

вала проти нас зі зброєю, тепер ховається десь, не хоче братися за чесний труд, а з-за кутка стромляє тобі ножа, щоб пожитись твоєю копійкою. Знаєш, після тифу тіло твоє сохне й падає маленькими шматочками. Так і в нас. Ми видужуємо, ми знайдемо по кутках землі нашої всю непотреб. Зараз... зараз ми ще видужуємо...

Геркулан мовчки слухав. Такі прості слова робітника його більш переконували, аніж великі сторінки якоїсь надхненої промови.

— Оце наче й усе. Мені ясно, я не хвилююсь ніколи, все просто, треба тільки робити, не покладаючи рук. Ну, а ти що робиш або що думаєш робити?

Геркулан ніяково знизав плечима. Йому стало соромно.

— Безробітний... знаєш...

— Розумію. І добре, що ти тут. На завод треба людей зараз, ти можеш там бути? Ну, ясно. Ти побачиш, що ми там зробили! Це ж просто тобі культура наша, ось глянеш.

На другий день Геркулан був на заводі кочегаром.

Йому показали нового дизеля, зробленого тут на заводі.

— Ти тільки глянь! — як діти малі, раділи робітники перед велетенським дизелем. — Глянь, яка сила. Ти за кордоном не скрізь таке побачиш. Ми пускаємо його через місяць. Розкіш одна, а не машина.

— І це все наші мозолі! — показав Геркуланові свої долоні старий, згорблений робітник. — Ми його робили жартома, що-дня по годині після зміни. Ти торкни ж його!

Геркулан приклав долоні свої до блискучого заліза і чомусь відчув, що заховане тепло машини перелилося йому в кров. Він одразу полюбив цього велетня, як дитину.

Робітники радо знайомилися з Геркуланом, а коли він незручно кинув вугілля в машину й обпік руки, ледве не засичавши з болю, — його сила рук підняла над землею і з криком: — уже хрещений огнем! — стали підкидати все вище й вище.

Робітники були дужі й бадьорі, ніщо не могло нагнати суму в їхні світлі очі. Вони були щасливі і своїм щастям сповнювали й Геркулана радістю.

Він що-дня приходив на завод, годував свою ненажерливу машину, а ввечері, вкупі з товаришами ішов до театру або в міський парк.

Він був щасливий. Він нічого не міг уявити кращого, як цей труд, що має свою велику, конечну ціль.

Через місяць, у велике свято пускали дизеля. Нічого великого за це не бачив Геркулан. Робітники всіх заводів прийшли в новому, святочному одязі глянути, як почне жити велетенська, ні з чим

незрівняна машина. Екскурсії дітей були розміщені скрізь на машинах, щоб і вони могли побачити те, про що писалося у книжках.

Геркулан з товаришами стояв біля підойми. Він чомусь почував себе гордим, бо тільки на його заводі могло одбутися те велике, про що говорило майже пів світу.

Нараз почувся дзвін. Всі змовкли. На корпус машини виліз старий, білий робітник, скинув з себе шапку і тихим, розбитим голосом сказав:

— Любі товариші!

Стало пронизливо тихо. Голос промовця лунко одбивався од заліза.

— Я не хочу згадувати час той, коли в цих стінах кров братів наших... — і не договорив. Схилив голову, тоді різко махнув рукою і, показуючи на дизеля, скрикнув:

— Нехай це буде вічною пам'яткою про наше велике незабутнє свято! — упав просто лицем на корпус машини й заплакав.

По людях пройшов здавлений гомін. Усі хотіли плакати разом із робітником або кричати так, щоб сама машина здригнулась і запрацювала своїми колесами.

Почувалося якесь напруження, здавалося, усі ці робітники крикнуть на весь світ свою радість і щастя, щоб небо завалилося, щоб вічно горіло сонце й ніколи не було темної ночі.

Машиніст пустив ток. Дизель спершу здригнувся, засичав, тоді поволі змахнув колесом.

Знову замовкли люди. Коли ж велике колесо змішало шпичі, а машина сповнилася ревом і хрипінням, — сила голосів злилася в один згук і далеко ще котилося над заводом величне й дуже: „слава!“

— Слава! — кричав Геркулан.

— Слава! — кричали діти.

— Слава! — крикнуло щось над вухом Геркулана.

Він побачив, що до нього з обіймами підходив робітник. Вони обнялися, зійшлися в поцілунку і радісно один в одного на грудях — заплакали.

Машина ревла й стогнала, як той звір, котрого привчили любити й охороняти людей.

А на землю тихо сповзала ніч. У небі запалилася велика зірка, блимнула, тоді допитливо уставилася в низ, на землю.

Це занепокоєний, вічно сумний Нарцис спочивав на високій скелі, одійшовши од рабів, котрі ламали камінь на нового, царського палаца.

Нарцис довго дивиться на Землю, бачить, як вона весело міняє свою фарбу, — тоді схиляє Нарцис лице собі на коліна, плаче і згадує свого Геркулана.

НАТАЛЯ ЗАБІЛА

РОКИ

Я працюю в книжному архіві,
Там, де тиша, порох і книжки.
По шуфлядах чепурно і рівно
Розкладаю білії картки.
Мовчазні журнали на полицях,
На картках рядочками слова...
Тиша й спокій. Тільки,— наче сниться,
Продзинчить за вікнами трамвай.
І коли схиляюсь над картками —
Оживають мертвії картки.
І велика, дивна книга — пам'ять
Розгорта минулі сторінки.
Вісімнадцятий... Двадцятий... В двері —
Наче знов — тривога і захват...
На грубому синьому папері
Метальово врізані слова.
Рік за роком линуть, як трамваї.
Кожен день (це відблиск — на вікні...)
Все нові й нові картки вкладає
В картотеку спогадів і днів.
Розрізаю знову гострим лезом
Сторінки. І не дивують вже
В двадцять сьомому рядки поезій
На м'якому білому верже.
Тільки чемних золотих обрізів
На полицях наших не знайти...
Наші дні — в великій, вічній книзі
Низки слів — змістовних і простих.

Вересень 1927